

EEN WOORD VOORAF. (1)

If I have spoken wrongly, I at once declare that not my theology, but the atheism which fights in me against my theology, is answerable for that wrong. In a thousand instances the reader may discover that I have failed of the standard which I thus set before me. He may think often that I have committed that which I confess to be a sin in the sight of God. Still I trust that what I have written may help him to set that standard before himself: to keep it more stedfastly in sight than I have done; to repent whenever he departs from it; to be sure that no other will be found safe in the last day.

(Modern Philosophy, or a treatise, enz. van F. D. Maurice, uit de voorrede van het 4e deel.)

Met de zaak die ik ga beschrijven, zijn voor mij veel dieper dingen verbonden, dan welke ik openbaar maak. Doch ik beschrijf, het zij vooraf opgemerkt, niet de naar God, slechts de naar de menschen toegekeerde zijde.

De heilige Schrift is mij Gods Woord, in den vollen zin der uitdrukking. Deze waarheid, dat de heilige Schrift Gods Woord is, mag namelijk niet opgevat worden in heidenschen, verkeerd-verstandelijken zin, zooals de Mohammedaan het van zijn Koran, de Indiër van zijn Veda's geloof; maar alleen naar den eisch van den inhoud zelve, zonder daaraan opgedrongen stelsel. Dat Woord verklaart ons den tijd en de eeuwigheid, het leven en zijn anders onpeilbare diepten. Het leidt ons, omdat het uit den Heiligen Geest spreekt, in het wezen der dingen in, en verlost van de heerschappij des schijns die ons zondige stervelingen drukt. De eeuwige waarheid wordt ons hier openbaar, omdat wij aan onszelve openbaar worden. Kortom, het is waarlijk Gods eigen persoonlijke sprake tot den mensch.

Het geloof aan dit Woord Gods, de eerbiedige gehoorzaamheid waarmee wij het hooren, d u l d t niet alleen maar e i s c h t onbevreesde kritiek. Wie waarlijk de Schriften als heilig erkent niet in den heidenschen zin (n.l. als

1) Dit gedeelte der voorrede wordt, als zijnde van meer persoonlijk en oogenblikkelijk belang, in losse bladen bij de eigenlijke voorrede gevoegd, en kan dus, als het werk zelf later ingebonden wordt, wegvallen.

ongenaakbaar en aanbiddelijk, zooals de heidensche volken hun heilige boeken beschouwen), maar in christelijken zin naar de evengenoemde geloofservaring, die kan niet nalaten met de diepste belangstelling te vragen: vanwaar zijn nu onze heilige boeken gekomen? welke zijn hun bestanddeelen? in welke historische omgeving zijn ze ontstaan? op welke gronden achten wij ze geloofwaardig? Een godgeleerde of beschaafd gemeentelid die bij zijn aannemen van den Bijbel als één geheel deze vragen veracht, ze tot overtollige geleerdheid rekent of zelfs voor gevaarlijk houdt, heeft stellig den rechten eerbied voor Gods Woord niet.

Kritiek is dus noodig, kritiek op de boeken en op hun inhoud, en wel bepaaldelijk als een eisch des geloofs. Doch het moet de ware kritiek zijn. Welke is die? Een zoodanige die haar toetssteen ontleent aan haar voorwerp-zelf, en dus van levensgemeenschap tusschen den beoordeelaar en het voorwerp van zijn onderzoek uitgaat. Zoo is bij de oud-klassieke geschriften de toetssteen der kritiek geen andere dan de idee dezer oudheid zelve. En zoo is bij de Bijbelboeken Christus zelf de toetssteen, de Messias, verwacht en toebereid in het Oude, verschenen in het Nieuwe Verbond. Wie van dit beginsel uit kritiek oefent, laat zich beheerschen door den geest van het gebied zelf waarop hij werkt. Deze is de Geest die Jezus belijdt als den Christus in het vleesch gekomen. Door dien Geest worden zij die zich van Hem laten leiden, overgezet in de hoogere, volmaakte wereld (Ef. 2, 6) niet met het hart alleen maar ook met het verstand. Zij erkennen nu de wonderwereld van welke de H. Schrift getuigt, als de ware wereld, die zij, alvorens nog kritiek op de bijzonderheden te oefenen, in haar geheel met blijdschap aannemen, ja, in welke zij wonen met hart en gedachte. Met „wonderwereld” bedoel ik niet allereerst een samenstel van feiten die zich scherp tegen de gewone natuoorde afteekenen. Zulk een begrip behoort tot de school, de Schrift zelve kent het eigenlijk in haar naïef-verheven onmiddellijkheid niet. Maar ik bedoel de atmosfeer van allesbeheerschende heiligheid, den adem der goddelijke nabijheid die hier elk naar God dorstend gemoed lescht. Eerst op dien algemeenen grond zijn, voorzeker! zij die waarlijk op dit gebied wonen, voor wie het heilig ideaal de eigenlijke werkelijkheid en deze aardsche een gevallene, onware is, tot het wondergeloof in den gebruikelijken zin bekwaam. Elk afzonderlijk wonder, dat zij op dezen wonderbodem zien groeien, blijkt hun hier te zijn een natuurlijke plant. Lezen zij van een wonder in de Schrift, hun eerst, natuurlijk opwellend vermoeden is, dat dit wonder werkelijk gebeurd zal zijn. Eerst wanneer het mocht blijken niet overeen te stemmen met zichzelf, d. i. met de wetten van dien wonderbodem zelve, met die hoogere wereld zooals ze zich openbaart, houden zij dat bericht, hoewel ongaarne, voor verdacht of laten het staan. Want wat het laatste betreft, deze mensen, gewoonlijk onvrij genoemd, voelen zich zeer vrij in deze heerlijke wereld. Het hindert hun b. v. geenszins zoo er op dit gebied, waar Christus (in 't Oude Testament de verwaachte, in het nieuwe de verschenen Christus) de fakkel is die in 't midden staat en alles overlicht, — zoo er op den buitenomtrek van dit gebied een strijd is tusschen licht en donkerheid, een schemering die voor den invloed van het nog niet gereinigd natuurlijk leven plaats laat. (1) Ik bedoel dat de goddelijke

(1) Althans in het Oude Testament. In het Nieuwe schijnt de tijd tusschen de gebeurtenissen zelve en haar optekening (die in het Oude soms eeuwen lang is) te kort, om het hier be-

ingeving der Schrift, welke zij van heeler harte gelooven, hun geen onfeilbaarheid in schijnt te sluiten op ieder ander dat het zedelijk-godsdiensstig gebied. Hun „moderne” tegenstanders noemen dit geloof kritiekloos, maar ten onrechte. Want deze schijnbare onvrije menschen erkennen en oefenen wel degelijk een kritiek, namelijk die, wier wet het leven van het voorwerp zelf is. Zoo oefende b. v. de oudste gemeente kritiek op de bestaande overleveringen omtrent Jezus' geboorte, en sloot er vele, als tegen de hoogste wet van dit gebied, de heiligheid, strijdende, dus als apokryf, van zich uit. Evenzoo betuigt ook Lukas (Ev. 1, 1—4) een dergelijke kritiek geoeffend te hebben, dus ook bij de eerste verhalen die tot de geboorte van Jezus behooren.

Deze beschouwing des geloofs dus, welke in het heilig wondergebied positie neemt, omdat men er zelf geestelijk geboren is (Rom. 8, 9) is een geheel andere dan die welke den Bijbel als een onfeilbaar wetboek opvat hetwelk geen kritiek duldt; of die althands, zoo zij de kritiek in theorie toelaat, praktisch er tegen gekant is als tegen iets gevaarlijks. Tegen deze beschouwing, gewoonlijk (ten onrechte) de „orthodoxe” genoemd, ben ik gekant niet uit een zeker liberalisme, maar uit geloof. Gods heilig Woord is mij te hoog en te heerlijk voor die theorie. En spreken hare voorstanders van „gevaarlijkheid” van mijn standpunt, ik acht het hunne wederkeerig, bij alle hulde aan hun oprechte vroomheid, zeer gevaarlijk. Ik heb in lange jaren van herderlijke ervaring zeer velen, vooral jongelieden, gekend die, in deze beschouwing opgevoed, zoodra zij de uitleggingen waarmede men alles met elkaar overeen wilde brengen, begonnen te verwerpen, nu ook in snellen voortgang de Schrift zelve verwierpen. Dingen die voor mijn geestverwanten, bij zuiverder schriftbeschouwing, volstrekt niet gevaarlijk zijn, ons geloof aan Gods heilige waarheid in 't minst niet schokken, zag ik voor hen, als zij ze niet langer konden ontkennen, aanleiding tot twijfel, straks tot ongelooft worden.

Tegen dit gevaar nu wilde ik bij het schrijven van mijn „Leven van Jezus” een behoedmiddel geven. Mijne bedoeling was, te doen zien dat de hoogheilige persoon des Heeren Jezus vast en veilig staat voor ons geloof, ook al wordt al het bijkomstige in de geschiedenis die hem omgeeft, gewijzigd of onzeker.

Ik gaf aan die bedoeling gevolg op eene wijze die ik niet beter kan aanduiden dan met een woord van Johannes den Dooper. Levendig paradox sprak die Godsman: „steunt gij op uwe afkomst uit Abraham? Weet dat God uit deze steenen Abraham kinderen kan verwekken! D. i. de historische omgeving van de hoofdzaken uws geloofs mag steun, voorrecht, maar nooit grond van uw geloof zijn. Als gij dat zoudt denken, o orthodox Israel, dan zeg ik u dat God van dit alles geheel onafhankelijk is.” Evenzoo zeide ik als het ware: „meent gij dat al die bijkomstige omgeving voor het geloof in den Christus noodig is? — dan zeg ik u dat gij dit alles missen of ter zijde zetten kunt, en toch even goed in Christus gelooven!”

In deze mijn hoofdgedachte lag een gewichtige waarheid. Het is een

doelde te kunnen doen ontstaan. Overigens verbiedt de gehoorzaamheid aan de heilige Schrift, voorbij te zien dat er een belangrijk onderscheid is (Joh. 7, 39), tusschen de inspiratie van het Oude en die van het Nieuwe testament: evenals de eerbied voor de overlevering der oude kerk verbiedt, de voorkeur in vertrouwbaarheid welke zij aan de algemeen erkende (homologoumena) Schriften boven de door velen betwiste (antilegoumena) gaf, niet aan te merken.

waarheid dat de bijkomstige dingen niet op dezelfde wijze en in dezelfde mate een eisch des geloofs zijn, als het middelpunt, de persoon des Heeren. Het is een waarheid, dat aan den persoon des Heilands en niet aan de geschiedenis die Hem omringt, op zichzelf onze zaligheid hangt. B. v. een Richard Rothe kan deze geschiedenissen voor legenden of mythen houden, en daarbij een innig vroom christen zijn. Wat mij betreft, ondanks een dwaling die ik erken, heb ik aan den hoogheiligen persoon des Verlossers zelve door niets wat ik in de teruggenomen bladen schreef, te kort gedaan. Ja, hier zij een woord vergund meer bepaald tot hen die Jezus als den Christus naar de heilige Schriften belijden. De meesten van hen die over mijn geschrift oordeelen hebben het, blijkens de groote onjuistheid hunner beschuldigingen, niet gelezen. Welnu, dat ze alsnog die gedeelten daaruit lezen, in welke ik over den Heiland en zijn heerlijkheid spreek: en zich in stilte afvragen of zij door persoonlijke overgave des harten hun Verlosser kennen en Hem toebehooren zooals deze bladzijden Hem beschrijven. Het antwoord behoeft ik niet te vernemen, maar voor het eigen zieleheil zou het hun kunnen dienstig zijn, zich deze vraag voor Gods aangezicht te stellen.

Welke was nu echter de dwaling die ik erken?

Ik meende dat de beschouwing van den Bijbel, welke ik hier als de ware heb beschreven, met erkenning van de werkelijkheid der gebeurtenissen, die bij 's Heeren geboorte verhaald worden, niet kon samengaan. Dit was onjuist. Van deze vóór eenige maanden geschreven aflevering heb ik, opmerkelijk gemaakt door de kritiek van enkele vrienden, maar nog vóór het oordeel van het publiek er over bekend werd, ingezien dat zij bezwaren had opgeworpen die met de genoemde beschouwing des Bijbels en der wereld niet konden samengaan. Want volgens die bijbelbeschouwing zijn de zoo even bedoelde geschiedenissen wel bijkomstig, maar ze zijn toch rechtstreeks en innig met de hoofdgechiedenis verbonden, behooren er bij in denzelfden geest en toon (1). Op deze grond vooral neem ik deze bezwaren terug. Had ik mijn aan den Bijbel zelf ontleende bijbelbeschouwing streng genoeg vastgehouden, ik zou die bezwaren niet hebben kunnen opwerpen. Gaarne erken ik ook wel dat de geloofwaardigheid van Mattheus en Lukas, die in haar geheel voor mij vaststaat, bij gevolg die van deze toevoegselen tot het hoofdfeit met zich brengt, en dat de tijd voor het vormen van onvertrouwde legenden te kort is op een gebied waar de heilige ernst der eerste Gemeente in het onderscheiden van het ware en het apokryfe er te waakzaam voor moet geacht worden. Maar ik geloof tevens dat deze gronden „wetenschappelijk” niet voldoende zijn, om op zichzelf deze geschiedenissen historisch geloofwaardig te stellen. De „wetenschap” die door allen, geloovig of ongeloovig, erkend worden moet, kan het met de geheele evangelische geschiedenis mijns inziens niet verder brengen dan tot de hoofdzakelijke slotsom dat Jezus geleefd,

(1) Zie hieromtrent de heerlijke leerrede over den Engelenzang, eene der laatste van D. Chantepie de la Saussaye, na zijn verscheiden door prof. Valetton uitgegeven (Groningen 1874) onder den titel: *Het bovennatuurlijke in de Geschiedenis*; van welke de slotsom (pag. 23) deze is, dat dit bovennatuurlijke niet eene zaak is die van het gewoon verstandelijk standpunt uit kan bewezen worden, maar „alleen klaarblijkelijk is voor hen, voor wie de wedergeboorte door den Heiligen Geest eene werkelijkheid is.” Deze wedergeboorte uit den Heiligen Geest toch en niets anders, maakt mogelijk te doen wat ik bedoel met „positie nemen in de hoogere, ware wereld.”

zich opgeofferd, en waarschijnlijk geloofd heeft, Gods Zoon te zijn. Zij kan noch de wondergeboorte des Heilands, noch de opstanding, noch eenige der andere feiten welke ik met de Gemeente van alle eeuwen met warmte vasthoud, bewijzen en dus aannemen. Het is tijd dat wij het ernstig en bepaald verklaren, dat ons geloof aan dit alles op hooger grond rust, namelijk op de ervaring dat de levende God, ons levend makende, ook ons een gezicht op deze dingen heeft gegeven, hetwelk wij niet verloochenen, ofschoon evenmin voor hen die deze levendmaking niet kennen of erkennen, aannemelijk maken kunnen. Wij laten ons geloof daarom in geenen deele onwetenschappelijk noemen. Wij beweerden toch dat „de wetenschap” het niet wederleggen, ja niet beoordeelen kan omdat het boven haar gebied ligt. Wij zijn vast overtuigd dat wat wij thands in het geloof vasthouden, eens als wetenschappelijke waarheid zal erkend worden. Doch thands willen wij op die toekomst nog niet vooruitgrijpen. (1)

Dit alles zag ik in toen ik na de uitgave over den eisch mijns geloofs in betrekking tot deze vraagpunten nadacht.

Maar nu ik dit had ingezien, moest ik ook de Gemeente, voor wie ik mijn beschouwingen had uitgesproken, weder daarvan los helpen maken voor zoover ze naar mij gehoord had. Ik had daarbij alle opspraak kunnen mijden door een tijd lang te wachten, of met verbloemende woorden bij voorkomende gelegenheid den aftocht te dekken. Maar een onware stelling brandt op het hart, zooals ieder weet. Ik zag op de eenheid van mijn boek, die herstelling vroeg. Ik zag, als herder en leeraar, op het éénige waarin eens voorgangers kracht ligt, zijn volle persoonlijke oprechtheid, en evenzeer op het belang der Gemeente. Uit eigen beweging, zonder met iemand ter wereld er over gesproken te hebben, droeg ik den Uitgever op mijn terugname bekend te maken.

Ik wist vooruit dat die daad zou misverstaan worden. De menigte ziet het feit, en heeft doorgaans behoefte, lage, althands gelijkvloersche, drijfveeren te onderstellen, b. v. het willen believe van een partij, gebrek aan moed in het doordenken, zorg voor eigen voordeel, of iets dergelijks. Slechts zeer weinigen beseffen den strijds des gemoeds die in de binnenkamer voorafgaat. Ik kon bovendien er op verdacht zijn, dat men wel feitelijk veranderen mag zonder dat de menschen het kwalijk nemen (de voorbeelden zijn voor 't grijpen) maar dat men het niet mag zeggen, omdat zij niet gestoord willen zijn in de illusie dat zij zelve niet veranderen; voorts, dat wel de eer en het krediet van Gods Woord, maar niet het eigene, straffeloos mag worden in kwestie gesteld. Doch wat kon ik er tegen doen? ik moest. Dat echter deze gebeurtenis mij zoo diepe smarten zou kosten, als welke in deze weken door mij ervaren zijn, dit heb ik niet kunnen vooruitzien. Desniettemin keur ik, afgezien van den

(1) Ik kan dit allereerst punt hier niet naar zijn eisch behandelen, doch blijf tot discussie gaarne bereid. Mijn bewering is niet dat het geloof op zich zelf, zonder historisch onderzoek, over het al of niet gebeurd zijn van zekere feiten beslissen zou. Maar wel dat het geloof dit historisch onderzoek beheerscht, ook en even goed bij den man der bloot-empirische kritiek, die zich door zijn naturalistisch geloof laat brengen, en moet laten brengen, tot ontkenning van al het bovennatuurlijke in de geschiedenis. Uitdrukkelijk verklaar ik hierbij dat de thands zeer algemeen heerschende, in mijn tekst opgenomene, notie van wetenschap in mijn oog niet de ware is (zie mijn geschrift over Spinoza) en daarom dit woord door mij met aanhalingssteekens wordt gebezigd.

vorm die misschien bedachtzamer kon geweest zijn, wel het teruggenomene, maar niet het terugnemen af. Ik heb vrijmoedigheid om te gelooven dat deze daad, mij als verlooehening van mij zelve toegerekend, integendeel een hernemen van mijzelve geweest is; dat deze zelfverootmoediging, mij door de meesten zoo euvel geduid, in den gegeven toestand voor Gods oog recht was, omdat zij naar mijn beste weten uit de waarheid en de liefde voortspoot.

Aan onvastheid sta ik schuldig, en geen tegenstander kan haar strenger beoordeelen dan in mijn binnenkamer geschiedt. Doch die onvastheid ligt niet dáár, waar het publiek haar zocht, maar vroeger. Zij ligt in het opnemen (trouwens reeds voor langeren tijd, en slechts ten laatste op de spits gedreven, en daardoor aan mij zelve duidelijk geworden) in het opnemen van beschouwingen die aan mijn geloof, waarin ik nimmer gewankeld heb, vreemd waren. Het daarna wijzigen van mijn overtuiging in dezen was geen onvastheid, maar een afleggen van onvastheid, een wederom mijzelf worden: een gevolg van gezonder historischen zin: een erkennen dat de figuren op de vensterglazen van den Dom, welke ik van de straat af voor verward had aangezien, zelfs terstond daarop van binnen aanschouwd, schoone figuren en kleuren zijn. En ook het terugnemen was geen onvastheid, maar een daad van herderlijk plichtbesef, dat een herstel van eenheid der beschouwing in de harten der gemeente, zoover ze onder mijn invloed waren, boven eigen krediet moest doen kiezen.

In dit besef heb ik met herwonnen inwendige vastheid, en met zooveel blijdschap als mijn hart thans bevatten kan, een nieuwe aflevering geschreven waarin ik mij eenvoudig aan de evangelieverhalen aansluit, omdat ik ze voor welvertrouwbaar heb leeren houden. Ik heb ervaren, dat een beschouwing die consequent in de hogere wereld, het bovennatuurlijke, als in de eigenlijke waarheid positie neemt, van zelf (gelijk trouwens de ervaring van allen die haar deelen, ook leert) in de evangelische geschiedenissen zeer dikwijls harmonie en diepzinnige werkelijkheid ziet, waar de gewoon-empirische beschouwing een onmogelijkheid meent te vinden. Ja ook de alledaagsche dingen des levens, die op dit gebied toch eveneens voorkomen, worden in een ander licht gezien: zij worden, als al het natuurlijke, beschouwd als in het bovennatuurlijke gegrond. Wil dit nu zeggen, dat de moeilijkheden in de evangelische geschiedenis welke vroeger voor mij bestonden, nu eensklaps verdwenen zijn, of dat ik het ongeoorloofd acht, ze op te werpen? Wat dit laatste betreft, erken ik nu dat het verkeerd is, in een wel voor beschaafde en ontwikkelde gemeenteleden geschreven, maar toch populair boek, deze onopgeloste vragen en moeilijkheden te behandelen. Want gesteld zelfs dat ze tijdelijk door een meerderheid van gezaghebbende onderzoekers werden onweerlegbaar geacht — wat volstrekt niet het geval is — (!) zoo zou nogthands het geloofsinstinct der kerstfeestvierende gemeente, dat deze dingen terecht nauw met het middelpunt, de vleeschwording des Woords, verbindt, die inzichten nooit en in geen geval populair laten worden.

In een godgeleerd boek mogen al de bezwaren die ik tegen de bijzon-

(1) Zoo sluit zich b. v. de laatste, door B. Weiss bezorgde, uitgave van Meijer's bekenden commentaar op het N. T. bij de behandeling van deze geschiedenissen weder veel nader aan de Lijbelsche voorstelling aan dan de vroegere uitgaven van Math. en Luk.

derheden der evangelische geschiedenis opwierp, en nog veel meer, vrij door ieder die ze voor gegrond houdt, worden uitgesproken. Zij hebben dan de waarde van hypothesen, onderstellingen, gelijk men in elke wetenschap hypothesen opwerpt om te zien of ze de werkelijkheid, welke men behandelt, in waarheid verklaren. Maar in een boek voor de Gemeente zijn deze dingen misplaatst. Niet omdat de godgeleerden, op allerlei lage gronden, de goê gemeente maar liever onkundig moeten houden; maar omdat deze dingen niet mogen gezegd worden zonder nauwkeurige bewijsvoering, die een populair, een stichtelijk boek geheel en al van aard zou doen veranderen. Reeds dit alleen zou een terugtrekken van de vroegere eerste aflevering voldoende motiveeren. Maar nu, op de vraag of thands alle bezwaren mij verdwenen zijn, antwoord ik eenvoudig: neen. Wat onoplosbare moeilijkheid biedt, wordt dan ook door mij niet kunstig bemanteld, maar eerlijk erkend. Een zoodanige slotsom, langs dezen weg verkregen, zal geen geloovig gemoed beledigen, want zij zal slechts een ondergeschikte meening, niet het geloof der Gemeente raken. Hen, voor wie niet, gelijk voor mij, de volle vrijheid der wetenschap, bepaald ook der historische kritiek, heilig is als een eisch des geloofs, zal ik dan ook niet kunnen bevredigen. Ik geloof in Jezus Christus; daarom aan den Bijbel als Gods Woord; daarom verwerp ik alle reactie en dwang der overlevering, tegen welke dit heerlijk Woord zelf getuigt. Vrijheid en geloof zijn mij niet slechts eng saamverbonden, maar één en hetzelfde. Bij de donkere dagen die wij doorgaan, wacht ik alleen hulp van den Heiligen Geest, en door Hem ook van de vrijheid en zedelijke kracht der onbelemmerde wetenschap. Mocht ook ik in mijn geringe mate dit heilig belang dienen. (1)

Genoeg nu echter over mij. Ik heb dit woord niet ter zelfverdediging,

(1) Tegelijk met de drukproef van dit „Woord vooraf” ontving ik de Hervorming van Zaterdag 9 Febr. en daarin een stuk over mij, getiteld: In zware verzoeking. Ik ben aan mijzelf verplicht, te betuigen dat ik in schier alle artikelen die ik over mij gelezen heb, verongelikt ben, niet slechts door voorbijgang van het eene bestanddeel waaruit mijn vroeger betoog was samengesteld, maar ook door toeschrijving van 't geen ik niet gezegd noch gemeend heb. Ik antwoord er niet op, geenszins uit minachting, maar omdat het mij tegen de borst stuit, zulke heilige dingen in dagbladartikelen (zelfs in advertentiën!) te behandelen. Men kan trouwens lezen wat ik geschreven heb. En op Zijn tijd zal de Heer in de gemeente doen openbaar worden, in welken geest ieder gestreden heeft. Met „de Hervorming” moet ik echter een uitzondering maken, omdat deze tegenstander enkele niet onbelangrijke dingen billijk en waardig bespreekt, ofschoon ook hij van mijn kritische bedenkingen gewaagt en van mijn geloofsbetuiging zwijgt. Hij ontvange allereerst voor zijn toon en wijze van spreken mijn dank.

Wat nu den inhoud des artikels betreft:

Daarvoor, dat hij mij „buiten staat acht te belijden wat ik niet geloof” kan ik hem weinig dank weten. Dit beteekent eenvoudig dat ik geen bedrieger ben; en ik geloof tot nog toe niet aanleiding te hebben gegeven om daarover een vraag te doen rijzen. Daarentegen als hij mij ook niet in staat acht om een „langzaam gerijpte overtuiging als dwaling te herroepen” — zoo geloof ik dat de vraag of zulk een herroeping zedelijk goed of kwaad is, weer afhankelijk van deze: of hij, die herroepet, daardoor iets voor zijn rekening neemt dat met zijn eigenlijk bestaan niet strookt, m. a. w. of hij aan zichzelf ontrouw is, dan wel of hij een vreemd, tegen zijn eigenlijk beginsel in, lang of kort bij hem gehuisvest bestanddeel uitwerpt, m. a. w. aan zichzelf trouw is. Ik meen van mijzelf het laatste te moeten zeggen. De schrijver gelieve, zoo het hem der moeite waard is, mijn vroeger geschreven boek „Blikken in de Openbaring” op te slaan. Hij zal er overal, en bepaald in het hoofdstuk „het leven van Jezus en de kritiek”, hetzelfde vinden wat ik hier uitspreek. Zie ook mijn onlangs uitgegeven „Hoofdvereischten voor de dogmatiek der Hervormde Kerk” (1) een geschrift dat geheel mijn overtuiging uitdrukt maar dan ook zich met het thands door mij gewraakte niet verdraagt.

(1) Het eerste van de twee verhandelingen, door mij en Dr. P. D. Chantepie de la Saussaye (die aldaar bij eenheid van geloofsbeginsel geheel zelfstandig naast mij staat) uitgegeven onder den titel van „het ethisch beginsel der Theologie”. (Gron. bij P. Noordhoff 1877).

enkel ter verklaring geschreven. Illusiën over zijn ontvangst maak ik mij niet. Dat zij die geestelijk zien, erkennen zullen dat ik niet van mijzelf ben afgevallen maar integendeel consequent geworden ben, zal de groote meerderheid niet weerhouden van te beweerden dat ik mijn karakter verloochend heb. Dat het voor den verstandige duidelijk is dat geene der bestaande partijen als zoodanig met mijn overtuiging kan tevreden zijn, zal evenmin die groote meerderheid beletten mij het buigen onder een partijleuze toe te schrijven. Ik zeg niet dat mij zulks onverschillig is, dat ik er niet onder lijd. Maar het leven is kort, zijn taak onuitsprekelijk ernstig, der menschen oordeel van zeer veel waarde doch nietig bij een blik op den grooten Dag wanneer niets, niets van ons zal overblijven dan enkel wat uit God, uit de waarheid zal geweest zijn.

's Hage, Febr. 1878.

J. H. G.

Mocht iemand mij de eer aandoen deze bladzijden te bespreken, of in de (zie noot bladz. 5) als mogelijk gestelde discussie te treden, zoo verzoek ik vriendelijk, een afdruk te mogen ontvangen, daar ik, niet uit gebrek aan belangstelling maar om andere redenen, schier geen enkel periodiek geschrift lees.

Ter inlichting, bepaaldelijk van mijne geestverwanten, nog een woord. Zij zien dat — en kon het anders? — mijne grondbeschouwing niet veranderd is. Het verschil tusschen deze vernieuwde uitgave en de vorige bestaat alleen in een strenger, vaster toepassing van die grondbeschouwing op bijkomstige, schoon zonder twijfel gewichtige, bijzonderheden. Indien zij dus omtrent die grondbeschouwingen uitvoeriger inlichting verlangen, verwijst ik hen naar D. Chantepie de la Saussaye, de tweede der vier voorlezingen over „Leven en Rigting” naar de laatste der voorlezingen over „de Toekomst”, bijzonder bladz. 486—491: en naar zijne Protestantische Bijdragen, 2^e Jaargang, het opstel over „Confessionalisme en Modernisme”, bijzonder bladz. 39 enz. en bladz. 421—434. Den Moderne die iets naders zou willen lezen, neem ik de vrijheid te verwijzen naar een kort opstel van mijne hand, in Maart 1875 over dit onderwerp (het beginsel der kritiek op de H. Schrift) geplaatst in het Theol. Tijdschrift.

Wat voorts betreft hefgeen in „de Hervorming” over „de ethisch-irenische richting” (1) gezegd wordt — haar „krediet” is gelukkig van het mijne niet afhankelijk. Het omtrent haar gehalte en methode opgemerkte vindt zijn beaandwoording, ik meen weerlegging, in elk No. van de „Studien” van de H. H. Ch. de la Saussaye, Valetou en van Dijk. Ik voor mij sta, in groote zwakte, die overtuiging beslister vóór dan ooit, nu ik zie dat ik, haar lijnen vast doortrekkende, van inconsequentie zou zijn vrijgebleven. (Men leze tot bewijs hiervoor de op bladz. 4 genoemde leerrede van wijlen prof. Ch. de la S.) Wat er in mij gewaagds is, moge aan mij persoonlijk, niet aan haar worden toegeschreven.

(1) Benaming die wij tweehonderdmaal, met opgave waarom, verworpen hebben. Dat het ethisch beginsel geen partij vormt, zal ook hieruit kunnen blijken, dat zij die het aanhangen, geenszins al mijn in deze bladzijden geleverde beschouwingen zullen beamen. Wij zijn slechts één in het gewichtig beginsel van te belijden dat al het goddelijke waarlijk-menschelijk geworden is. (Geworden is, niet reeds uit zichzelf is, zoals de „modernen” meenen.) Zie b. v. ook in evengenoemd opstel van mij, bladz. 4.